

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԻՐԱԳՈՐԾՈՒՈՂ ԴԻԱՅԵՐՉՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ԵՒՍ ՄԵԿ ՆՈՐ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Բժշկութեան զարգացման պատմութիւնը ուսումնասիրելու համար դիւաներձման խնդրին վերաբերող անցեալից եկած գրաւոր վկայութիւնները, անտարակոյս, ունեն գիտական ու պատմա-մշակութային մեծ արժէք: Դրանք ոչ միայն պատկան ժողովրդի եւ երկրի, այլեւ համաշխարհային բժշկագիտութեան ու գիտական մտքի տեսական եւ գործնական ոլորտներէ պերճախօս ցուցանիշներն են: Դիւաներձման կիրառութեան փաստը մանաւանդ այնպիսի մի երկրում, ինչպիսին տեսական արշաւանքների, աւերածութեան ու տուալտանքի մէջ եղած, բայց բժշկագիտութեան շատ հին եւ հարուստ աւանդութիւններ ունեցող Միջնադարեան Հայաստանն է, կարծում ենք, ուշադրութեան արժանի է առաւել քան երբեք: Սոյնը հաստատող ակնյայտ ապացոյց է նաեւ այն մեծ հետաքրքրութիւնը, որը մասնաւորաբար բժշկութեան պատմաբանները ցուցաբերեցին Ակադեմիկոս Լ. Պաշիկեանի դեռեւս 1947 թուականին հրատարակութեան յանձնած մի վկայութեան (XIII դարի երկրորդ կէս) առնչութեամբ, ըստ որի հայկական Կիրիկիայում բուժական, գիտական եւ մանաւանդ ուսուցողական նպատակներով դիւաներձմանք են կատարել:

Դիւաներձման փաստը վերաբերում է մարդկութեան պատմութեան միջ ժամանակներին: Յատկապէս եղիպտական մոմիաների հետ կապուած աշխատանքների մէջ այն գրաւում է կենտրոնական տեղ եւ հասել էր մեծ նուաճումների: Այնուհետեւ այն ունեցել է գործնական համեմատաբար աւելի լայն կիրառութիւն յատկապէս Միջնադարեան եւրոպական առաջաւոր երկրներում: Սակայն եւ այնպէս ոչ առանց սահմանափակումների եւ, նոյնիսկ, վարչական արգելքի, որովհետեւ այն դիտում էր իրեն մեղանշանք, սրտապղծութիւն մարդու, կրօնքի եւ Աստուծոյ հանդէպ: Միայն XVI դարից, բայց յատկապէս XVII դարից յետոյ դիւաներձմումը ազատ կիրառութիւն գտաւ թէ՛ վիրաբուժական, թէ՛ ուսուցողական նպատակներով: Մարդկային մարմինը օգտագործման դրուեցաւ բժշկագիտական կանոնաւոր քննութիւնների, դանդաղ հիւանդութիւնների ակտաբանական պատճառներն ու հետեւանքները ճշգրիտ եւ ուսումնասիրելու դիտաւորութեամբ:

Ակադեմիկոս Լ. Պաշիկեանը իր հրատարակած վերոյիշեալ վկայութեան կանգակցութեամբ, կատարելով դիտա-պատմական յարակից պայմանների եւ հանգամանքների ամբողջական հետազոտութիւնը, յանգել է շատ ուշադրաւ եզրակացութիւնների: Նրա համոզիչ հաւաստումների համաձայն, հայկական Կիրիկիայում XII դարում (հաւանաբար նաեւ աւելի առաջ ու յետոյ) սահման դատապարտումներից ոմանց իրապէս դիւաներձել են գիտական եւ ուսուցողական նկատառումներով՝ մարդկային բարդ օրգանիզմը (կազմուածքը) ճանաչելու, ուրիշներին օգտակար լինելու եւ շատ այլ կեանքեր փրկելու համար: Սոյն վկայութիւնը, որի հեղինակն է Միջնադարեան Հայաստանի դիտա-փիլիսոփայական մտքի ամենակարկառուն ներկայացուցիչներից մէկը, այդպէս էլ հաստատում է. «Զոր օրինակ, բժիշկ հանճարեղ եւ իմաստուն ըզմահապարտ ոք առեալ բազմադիմի մահուամբ սպանանէ եւ աղղի-աղղի կտտանօք եւ կեղեքելով, մինչ գտանէ դամենայն յօղուածոցն եւ զլլացն եւ զերակա-

ցրն եւ զփորոտեացն զորպիսութիւն. ի ձեռն միոյ լլկանաց՝ բազմաց արտոցէ աւգուտ»¹ :

Լ. Խաչիկեանը ըստ այսմ նաեւ գտնում է, որ դիւաներէումը Միջնադարեան Հայաստանում պատահական բնոյթ չի կրել, այս կամ այն առանձին բժշկին միայն վերապահուած զործ չի եղել, այլ մինչեւ խիստ զոյութիւն են ունեցել «բժշկադիտական դպրոցներ», որոնց մէջ տեսական ու գործնական ուսուցումը իրազորուել է զուգորդարար, միաժամանակ: Թէեւ «բժշկադիտական դպրոցները» անպայման առկայութիւնը անառարկելի համարել դժուար է, բայց որ դիւաներէումը դէպքից-դէպք պատահած բացառիկ երեւոյթ չի եղել, այլ ախտաճանաչման եւ բժշկադիտութեան ուսուցման համար յաճախ կիրառուած օգտակար միջոց, միանգամայն ստոյգ է :

Որ այդ առաւել եւս այդպէս է, բարեբախտաբար, մէկ ու միակ վկայութեամբ չէ որ հաւաստի է դառնում: 1962 թուականին Հայաստանում հրապարակուեց երկրորդը: Փիլիսոփայական դիտութիւնները զոկտոր Գ. Գրիգորեանը Երեւանի Մաշտոցեան Մատենադարանի թիւ 1919 ձեռագրից (էջ 138ա) է այն քաղել եւ յանձնել հրատարակութեան: Ահա այն. «Խրաքանչիւրքն, որ ի ներքս ի մեզ է՝ սիրտն, լեարզն, փորոտիքն, երակքն եւ այլ որ ի մեզ է, թէ ի՞նչ տեսութիւն եւ կայումն ունի(ն), կամ թէ զիս՞րդ, կամ որպէ՞ս են սօքա՝ հերձին զմահապարտս ի մարդկանց եւ տեսին աշօք»²: Սոյնը հայկական Կիրիկիայում ապրած եւ ստեղծագործած հայ ականաւոր փիլիսոփայ եւ գիտնական-մատենագիր Վահրամ Բարունու «Լուծմունք» մարդակազմութեան գրոցն Գրիգորի Նիւսացուց՝ երկի մէջ ասուած խօսք է, այսինքն ճշմարտապէս բանիմաց մի անձնաւորութեան կողմից լիովին մարդակազմական բովանդակութիւն ունեցող մի հանրայայտ գրքի դիտական-փիլիսոփայական մեկնաբանմանը նըւիրուած մի աշխատութեան մէջ արձանագործած ճշմարտութիւն եւ ոչ ի միջի այլոց արտասանուած յայտարարութիւն: Բնական է, որ այս հանգամանքը յիշեալ վկայութեանը լրացուցիչ լրջութիւն ու կշիռ է տալիս: Ըստ այսմ էլ այն աւելի հեղինակաւոր ու որոշակի հաստատում է հայկական Կիրիկիայում դիւաներէման կիրառութեան վերաբերեալ Յովհաննէս Երզնկացու վերոյիշեալ վկայութեան ստուգութիւնը:

Այս առիթով Գ. Գրիգորեանը եւս միանում է Լ. Խաչիկեանի վերոյիշեալ եզրակացութիւններին եւ իր հերթին հիմնաւորում, որ Վահրամ Բարունու խօսքը իրապէս արտացոլում է ճշմարիտ իրողութիւնը, այլեւ «որոշ առումով լրացնում եւ ճշգում է նրա [Յովհաննէս Երզնկացու վկայութեան — ֆ. Ա.] բովանդակութիւնը»³: Այս առնչութեամբ եւս թէեւ դժուարանում ենք աներկբայ ընդունել, որ իբր «պէտք է գոյութիւն ունեցած լինեն համապատասխան հաստատութիւններ՝ կամ հիւանդանոցներին, կամ մասնագիտացւած դպրոց-աւսումնարաններին կից [ընդգծումը մերն է — ֆ. Ա.]»⁴, սակայն միանգամայն ակնհայտ է, որ Վահրամ Բարունին առաւել հաւաստի ու պարզորոշ է դարձնում Յովհաննէս Երզնկացու վկայութիւնը եւ լրացուցիչ շատ արժէքաւոր լուսաբանման առիթ տալիս:

¹ Լ. Խաչիկեան, Դիւաներէումը հին Հայաստանում, «Տեղեկագիր» Հայկ. ՍՍՌ Գիտութիւններին Ակադեմիայի, 1947, № 4, էջ 84:

² Գ. Գրիգորեան, Դիւաներէման զոյութիւնը Միջնադարում հաւատաւոր մի նոր փաստ, «Բանբեր Մատենադարանի», Երեւան, 1962, № 6, էջ 294:

³ Նոյն տեղում, էջ 294:

⁴ Նոյն տեղում, էջ 294-295:

Այսօրան իսկ րաւարար ու խիստ շահեկան է բժշկագիտութեան պատմութեան ուսումնասիրութեան համար՝ ընդհանրապէս աշխարհում եւ մասնաւորաբար՝ հայկական Կիլիկիայում ախտաճանաչման, դործնական եւ ուսուցողական նպատակներով դիւսերձման կիրառութեան առնչութեամբ:

1967 թուականին Հայաստանում լոյս տեսնող «Հայրենիքի ծայն» շաբաթաթերթի մէջ մի փոքրիկ հաղորդումով⁵ մենք եւս հրատարակութեան յանձնեցինք դարձեալ Երեւանի Մաշտոցեան Մատենադարանի այս անգամ թիւ 5611 ձեռագրի 83ա էջում մեր կողմից նկատուած մէկ այլ նոր վկայութիւն: Ահա այն. «Հարց. Բժշկութիւն ո՞րպէս ուսան: Պատասխանի. զոր հերձելով եւ զոր ճեխելով, եւ զոր սովեցան(= ծ) էին, եւ դինի տային ըմպել, որ եռայր եռականին եւ զարժմունն [արեան — Փ. Ա.] տեսեալ՝ ուսան»⁶:

Այս վերջին վկայութիւնը շատ կարեւոր է ոչ միայն այնու, որ մէկ անգամ եւս հաստատուած են նախապէս հրատարակուած վերոյբերեալ զոյգ վկայութիւնները հայկական Կիլիկիայում դիւսերձման փաստական իրադրոժման մասին, այլեւ իր բերած մի շարք լրացումներով: Նրա հեղինակը՝ Յովհաննէս Վանական համալուսատ գիտնական-վարդապետն է, Յովհաննէս Երզնկացու՝ Լ. Սալիկեանի հրապարակած առաջին վկայութեան հեղինակի ուսուցչի՝ (Վարդան Արեւելցի) ուսուցիչն է, այսինքն՝ զոնէ կէս դար աւելի վաղ ապրած եւ ստեղծագործած (+ 1251 թ.) անձնաւորութիւն: Երկրորդ կարեւոր հանգամանքն այն է, որ Յովհաննէս Վանականի խօսքերը վերաբերում են բուն, մայր Հայաստանին եւ ո՛չ հայկական Կիլիկիային, այսինքն ուղղակիօրէն ապացոյց են դիւսերձման իրադրոժմանը բուն Հայաստանում, ամբողջապէս հայկական իրականութեան եւ միջավայրի մէջ: Երրորդ շատ արժէքաւոր պարագան այն է, որ դիւսերձում կատարելով Հայաստանում չեն զոհացած միայն մարդակազմական առանձին օրդան-միաւորները՝ «սիրտն, լեարդըն, փորոտիքն, երակքն եւ այլ որ ի մեզ է» ուսումնասիրելով, այլեւ մարդու արեան շրջանառութիւնը, բժշկագիտութեան համար անչափ կարեւոր այդ երեւոյթը դիտելու եւ հետազօտելու համար: Պատահական չէ, ի հարկէ, որ դրա համար հերձման ենթակայ մահապարտին դինի էին տալիս խմելու, այն էլ անօթի վիճակում յատկապէս, որպէսզի «եռայր եռականին» եւ աւելի որոշակի նկատէին արեան շրջանառութեան ուղիները՝ երակները, դրանց կապը զանազան օրդան-միաւորների եւ յարակից երեւոյթների հետ: Այսօրանով ցոյց է տրուում, թէ որքան լայն է եղած Հայ մարդարան բժիշկներին հետաքրքրութեան ու մասնագիտական հմտութեան շրջանակը XIII դարում եւ, ամենայն հաւանականութեամբ, դրանից էլ առաջ: Այս փաստական իրողութեան անաւարկելի ապացոյցն է նաեւ այն, որ XIII դարի երկու նշանաւոր բժիշկներին՝ Մխիթար Հերացու եւ Գրիգորիոսի բժշկագիտական երկերը ամենայն օրոշակիութեամբ ցոյց են տալիս իրենց հեղինակների շատ լայն եւ ճշգրիտ գիտելիքները մարդկային մարմնի ընդհանուր համակարգի, առանձին օրդան-միաւորների եւ ներանց կատարած պաշտօնի ու առնչակից երեւոյթների մասին: Ուշագրաւ է

⁵ Ժամանակին այդօրանով զոհացանք, նպատակ ունենալով սոյն վկայութիւնը յետագային առանձին յօդուածով մեկնաբանելու եւ դնելու գիտական լայն շրջանառութեան մէջ, ինչ որ արդէն արւում է սոյն յօդուածով: Իրենական է, հիմնական մեկնաբանութիւնը թողնում ենք համապատասխան մասնադէտներին:

⁶ «Հայրենիքի ծայն», 1967 (Շաբաթաթերթի թիւը, դժբախտաբար, չենք կարող նշել, այն ձեռքի տակ չունենալու պատճառով):

նաեւ այն պարագան, որ դեռեւս այդ ժամանակաշրջանում Հայաստանում կնոջ անատոմիան եւս հաւասարապէս հետազոտուած է ու լաւ ճանաչուած: Եզրակացութեան համար խօսքը տանք Հայ բժշկութեան պատմութեան հեղինակաւոր մասնագէտին. «Բժշկագիտութիւնը Կիլիկիայում (հայկական — Փ. Ա.) զարգանում էր ոչ միայն Հայ եւ ալլազգի հեղինակների կողմից բժշկագիտական տարրեր բնոյթի աշխատութիւններ ստեղծելու եւ բազմացնելու ճանապարհով: Ապացուցուած է արդէն, որ նոյն այդ ժամանակաշրջանում (XII — XIII դդ. — Փ. Ա.) Կիլիկիայում ստեղծուել էին բժշկական կադրեր պատրաստելու յատուկ հիմնարկութիւններ — «բժշկանոցներ», անուանի բժշկապետների գլխաւորութեամբ: Այդ «բժշկանոցներում» ուսուցումը զուգորդուել է մահճարութեան (կլինիկական) պրակտիկայի հետ եւ, որ ամէնակարեւորն է, բժշկապետները զիտական եւ ուսուցողական նպատակներով կատարում էին պետութեան կողմից մահուան դատապարտուած յանցագործների հերձումները (vivisection), ուստի եւ շատ աւելի լաւ էին պատկերացնում մարդու անատոմիան եւ ներքին օրգանների դասաւորութիւնն ու տեղակայութիւնը, քան ժամանակակից արաբ եւ եւրոպացի բժիշկները»⁷:

Եթէ անդամ սոյն եզրակացութեան մէջ ուղեւանք փոքր չափազանցութիւն նկատել, այդուհանդերձ հայկական Կիլիկիայում եւ բուն Հայաստանում զիահերձման իրադործման, մարդկային մարմինը բժշկական մանրագնին եւ կանոնաւոր հետազոտութեան ենթարկելու փաստի, ընդհանրապէս Հայ բժշկագիտութեան եւ բժիշկների զարգացման բարձր վիճակի ու մակարդակի վերաբերեալ հիմնական եզրակացութիւնների մէջ ոչինչ կարելի չէ փոխել:

Այսպիսով, վերոյիշեալ երեք վկայութիւնները, որոնք, ըստ երեւոյթիւն, ձեռագրերի մէջ իրենց դեռեւս չյայտնաբերուած տարրերակ-օրինակներն ունեն, մեծարժէք հաստատումներ են համաշխարհային ու Հայ բժշկագիտութեան պատմութեան համար զիահերձման եւ արեան շրջանառութեան խնդիրների ուսումնասիրութեան կապակցութեամբ: Նրանք զալիս են մի անդամ եւս միաբերան հաւաստելու, որ Միջնադարեան Հայաստանը իրապէս զարգացած բժշկագիտութեան երկիր էր:

ՓԱՅԼԱԿ ԱՆԹԱՊԵԱՆ

⁷ Գրիգորիս, «Քննութիւն բնութեան մարդոյ եւ նորին ցաւոց», աշխատասիրութեամբ Ա. Ս. Կոնյանի, Երեւան, 1962, Ներածութիւն, էջ XXXVI: